

REŞİD RIZA ve TABATABÂÎ'NİN TEFSİRLERİNDEKİ MUKADDİMELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Ziya ŞEN*

ÖZET

Bu makalede, kısaca mukaddime yazma geleneği üzerinde durulduktan sonra, tefsir mukaddimelerinin tefsir usulüne katkısı irdelenecektir. Daha sonra da Mısırlı âlim Muhammed Abduh'un (ö. 1323/1905) öğrencisi Reşid Rıza'nın (ö. 1353/1935) kaleme aldığı "Tefsîru'l-Menâr" ve meşhur şii âlim Seyyid Muhammed Hüseyin et-Tabatabâî (ö. 1402/1981)'nin yazdığı "el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'ân" adlı eserlerin mukaddimeleri mukayeseli olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, müfessir, mukaddime, Reşid Rıza, Tabatabâî, Menâr, Mizân.

ON THE INTRODUCTIONS OF COMMENTARIES OF RASHID RIZA AND TABATABÂÎ (A COMPARATIVE STUDY)

ABSTRACT

In this paper, firstly we have dealt with the tradition of writing introductions in the tafsir books and examined their contribution to the usul al-tafsir. After that we have evaluated these introductions of two commentaries (of the) Tafsir al-Manar by Rashid Riza (d. 1353/1935), pupil of Muhammad Abduh (d. 1323/1905) and al-Mizân fi Tafsir al-Quran by Sayyid Muhammad Hussain al-Tabatabâî (d. 1402/1981) comparatively.

Key words: Commentary, commentator, introduction, Rashid Riza, Tabatabâî, Manâr, Mizân.

GİRİŞ

Mukaddime Geleneği ve Tefsir Mukaddimleri

Mukaddime, sözlükte öne geçen anlamına gelir.¹ Kitapların ve ilmî bahislerin başında yer alan önsöz, sunuş, giriş, başlangıç ve girizgâh yazılarına

* Yrd. Doç. Dr., DEÜ İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı.

¹ el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb, **el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân**, (thk. Muhammed Halil), Beyrut 1422/2001, s. 398.

denir. Klasik kaynaklarda mukaddimenin ‘mukaddimetü’l-kitâb’ (önsöz) ve ‘mukaddimetü’l-ilm’ (giriş) şeklinde iki kısma ayrıldığı görülmektedir. Mukaddimetü’l-kitâb mahiyetindeki girişlerde eserin adı, yazılış sebebi, konusu, amacı, önemi, başlıca bölümleri ve muhtevası tanıtılıp kime ithaf edildiği belirtilir ve telifinde izlenen yöntemden ve karşılaşılan güçlüklerden söz edilir. Mukaddimetü’l-ilmde ise telifin ait olduğu ilim dalının tanıtımı, konusu, amacı ve yararı gibi temel bilgiler verilir. Bu tür mukaddimeler bazen müstakil bir kitap olacak hacme ulaşabilir.²

Bizim konumuz olan tefsir mukaddimelerine³ gelince, usul kitapları yazılmaya başlamadan önce Tefsir kitaplarının mukaddimelerinde usule ait konuların işlendiği görülmektedir. Tefsir mukaddimeleri, Kur’ân tarihi, Kur’ân ilimleri ve Kur’ân’ı öğrenmenin fazilet ve adabına dair birçok konuyu içermektedir. Bu sebeple onlar, tefsir usulünün kronolojik gelişimini takip etme konusunda bizlere önemli bilgiler vermektedir.⁴ Müellifler, tefsir usulü veya Kur’ân’ı anlama ve yorumlama ile ilgili hususlardaki düşüncelerini mukaddimelerde zikrederler. Mukaddimelerde müfessirin Kur’ân’ı tefsir ederken riayet edeceği esasları, tefsir geleneğini, müfessirin görüşünü öğrenebiliriz. Mukaddimelerdeki ifadelerin derinliği, genel olarak eserin yazıldığı dönemdeki insanlara vermek istediği şeylerle doğru orantılı olarak gelişir. Müfessir, mukaddimesinde âdeta eserinde yapacağı şeylerin bir projesini sunmak ister ve bunları kendi altyapısı, bilgisi, becerisi ve kültürü ışığında uygulamaya çalışır.

Tefsirin yazıldığı dönemdeki dinî, ilmî, siyâsî, ekonomik ve toplumsal alanlarda kapalı kalan birçok nokta mukaddimeler sayesinde aydınlığa kavuşur. Müfessirler kendi yaşadıkları dönemlerdeki güncel meseleleri tefsirlerinde işlemler ve özetlerini de mukaddimelerinde vermişlerdir. Böylece tefsir mukaddimelerinden tefsirin yazıldığı dönemlerdeki Müslümanların

² Daha detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, **Mukaddime**, DİA, İstanbul 2006, XXXI, 115–117.

³ Bu alanda müstakil çalışmalar dahi yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bunlara örnek olması açısından şu eserler zikredilebilir: Ali Bulut, **Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi**, (Bu çalışma Isparta SDÜ SBE’de devam eden bir doktora tezidir); Salih Gedük, **Belli Başlı Rivâyet ve Dirâyet Tefsirlerinin Mukaddimelerinde Kur’ân İlimleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

⁴ İbrahim Hilmi Karşlı, **Tarihsel Gelişimleri İtibariyle Tefsir Mukaddimelerine Dair Bir İnceleme**, KTÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 2003, sayı: 20, s. 222.

gündemlerini oluşturan konuların neler olduğu öğrenilmektedir. Bu yönüyle de tefsir mukaddimleri hayati bir önem taşır.⁵

Tefsir usulünün büyük ölçüde kendilerine dayanılarak yazıldığı mukaddimelerin, tefsir usulü geleneği açısından da ayrı bir önemi vardır.⁶ Muhammed b. Lütî Sabbağ, tefsir usulünü öğrenmek isteyen ilim erbabının müracaat edeceği en önemli kaynaklardan bahsederken Taberî, Kurtubî, Ebû Hayyân, İbn Kesîr ve diğer büyük müfessirlerin tefsirlerine yazdıkları mukaddimleri zikreder.⁷

Mukaddimelerin uzunluğu veya kısalığı, tefsirden tefsire değişebilmektedir. Tarihî süreçte tefsir usulü ve Kur'ân ilimlerine dair bilgiler genişledikçe mukaddimelerde sunulan bilgi miktarında da bir artış olmuştur. Bu bilgiler, ilk dönem tefsirlerinde neredeyse tamamen nakil ve rivayet tarzında verilirken sonraki tefsirlerde, Kur'ân tarihi ve ilimlerine dair seleften nakledilen söz konusu bilgilerin, belirli bir inceleme ve değerlendirmeye tabi tutularak aktarıldığı görülmektedir.

Âdet olduğu üzere, müfessir sözlerine hamdele ve salvele ile başlar. Hamdeleden sonra Allah'ın sıfatlarından, salveleden sonra da Hz. Peygamber'in özelliklerinden söz eder. Daha sonra, Kur'ân'ın dünya ve ahiret saadetinin anahtarı olduğunu, i'câzı sebebiyle ilâhî kitaplar arasında eşsiz bir yere sahip bulunduğunu, nazmı ve muhtevası itibarıyla bütün eksikliklerden berî olduğunu, şairlerin onun beyanı karşısında şaşkına döndüklerini ifade eder.⁸

İlk tefsirler arasında önemli bir yeri olan İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/922)'nin “Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân” adlı tefsirinin mukaddimesinin, düzenli ve sistemli bir şekilde yazılmış olup usûl açısından büyük bir önemi hâiz olduğunu burada belirtmek isteriz.⁹ Taberî, tefsir usulü ile

⁵ Hatice Cerrahoğlu Teber, **Hûd b. Muhakkem el-Huvvâri'nin Tefsirinde Yorum Yöntemi**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 40, 41, 46.

⁶ Tarihi seyir içerisinde bazı önemli müfessirlerin tefsirlerinin mukaddimleri konusunda detaylı bilgi için bkz. Muhammed b. Lütî es-Sabbağ, **Tefsir Usulü Araştırmaları**, (Çeviren Ömer Dumlu), İzmir 1999.

⁷ Muhammed b. Lütî es-Sabbağ, **Tefsir Usulü Araştırmaları**, s. 12.

⁸ İbrahim Hilmi Karlı, **Tarihsel Gelişimleri İtibarıyla Tefsir Mukaddimelerine Dair Bir İnceleme**, s. 226–227.

⁹ Bu tefsir hakkında bkz. İsmail Cerrahoğlu, **Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, DİA, İstanbul 1993, VII, 105–107.

İlgili meselelerden bahseden uzun bir mukaddime yazmıştır. Aslında bu yönüyle onun mukaddimesi müstakil bir kitap niteliğindedir.¹⁰

Ancak bu eserden önce de tefsirlere mukaddime yazma geleneğinin az da olsa var olduğunu ifade etmek gerekir. Mesela, hicri üçüncü asrın ikinci yarısında yaşayan Ayyâşî'nin tefsirine yazdığı mukaddime bunlardan biridir. Ayrıca, ilk dönem Haricîliğin günümüzde yaşayan kolu olan İbâdî tefsir geleneği içerisinde önemli bir yere sahip Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî (ö. 280/893)'nin "Tefsîru Kitâbillâhî'l-Azîz" adlı tefsirine¹¹ yazdığı mukaddime de tefsir tarihinin ilk dönemlerine ışık tutmaktadır.

Sonraki dönemlerde tefsir mukaddimeleri yazımına devam edilmiştir. Bazen de farklı ilimleri ihtiva eden "Mukaddime" isimli eserler kaleme alınmıştır. Mesela, İbn Salâh'ın (ö. 643/1245) ve İbn Teymiye'nin (ö. 728/1328) mukaddimelerinde olduğu gibi bu isim adı altında kitaplar da neşredilmiştir.

Biz, her zaman önem arz etmesinden ve tefsir ilmine az da olsa katkı sağlayacağı düşüncesinden hareketle, çalışmamızda modern dönemde yaşamış iki müfessirin, tefsirlerine yazdığı mukaddimeleri karşılaştırmaya çalışacağız. Bunlar, Cemâleddîn Afgânî'nin talebesi Mısırlı meşhur âlim Muhammed Abduh¹² (ö. 1323/1905)'un öğrencisi Reşid Rıza (ö. 1353/1935)'nin kaleme aldığı "**Tefsîru'l-Menâr**"ın mukaddimesi ile ünlü şii âlim Seyyid Muhammed Hüseyin et-Tabatabâî (ö. 1402/1981)'nin "**el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân**" isimli eserinin mukaddimesidir.

20. yy.'da yaşamış bu iki âlimin tefsirlerini tercih etmemizin sebepleri şunlardır:

Bunların eserlerini dikkatle incelediğimizde görürüz ki, Muhammed Abduh ile Reşid Rıza nasıl Sünnî dünyada tefsirde yeni bir hareket başlatmışsa, Tabatabâî de Şii dünyasında tefsirde yeni bir hareketin öncüsü olmuştur.

Nasıl ki Mîzân, günümüzde İmâmiyye Şîasının en önemli kitapları arasında yer alırsa, Menâr da modernist geleneğin en önde gelen eserleri arasında zikredilir.

¹⁰ Muhammed b. Lütî es-Sabbağ, **Tefsîr Usulü Araştırmaları**, s. 16–18.

¹¹ Eser hakkında bkz. Teber, **a.g.e.** Bu eser Belhâc b. Saîd Şerîf tarafından dört cilt halinde tahkik edilerek, 1990 da Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹² Muhammed Abduh'un hayatı için bkz. Muhammed Abduh, **Durûs Mine'l-Kur'ân**, Beyrut 1407/1987, 7–19; Mehmet Çelik, **Muhammed Abduh ve Tefsirdeki Metodu**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya 1997, 9–37.

Kanaatimize göre, Tabatabâî'nin bu eserini, Menâr'ın yaygın şöhretini kırmak amacıyla kaleme aldığını söylemek çok da iddialı bir ifade değildir. Ancak bu konuda ne kadar başarılı olduğu tartışmaya açık bir husustur. Makale içerisinde bu husus da irdelenmeye çalışılacaktır.

Öncelikle iki âlimin eserlerinde ele aldıkları benzer konulara, mukayeseli olarak temas etmek, daha sonra da her birinin ayrı ayrı değindikleri hususları incelemek istiyoruz.

A- İki Yazarın da Temas Ettiği Konular

1- Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri

İki yazarın da temas ettikleri meselelerden ilki, Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri meselesidir. Reşid Rıza ve Tabatabâî, en güzel tefsir tarzının Kur'an'ın Kur'an'la yapılan tefsiri olduğu görüşünde hem fikirdirler.

Reşid Rıza tefsirin en yüce mertebesini anlatırken¹³ Kur'an'ın bir kısmını diğer bir kısmının tefsir ettiğini söyler.¹⁴ Kur'an'ı en güzel anlama şeklinin, farklı yerlerde tekrarlanan Kur'an kelimelerini bir araya getirerek, onları Kur'an'ın kendisinden anlamaya çalışmak olduğunu yani Kur'an'ı yine Kur'an'ın kendisi ile tefsir etmek olduğunu ifade eder. Fatıha suresinde genişçe temas ettiği "Hidâyet" lafzını buna örnek olarak verir.¹⁵ Ona göre hidâyet, istenilene ulaştıracak şeye lütuf ile delalet etmektir. İnsan, hidâyet sayesinde hak ile batılı ve salah ile fesadı ayırt eder. Allah insana dört tür hidâyet vermiştir:

- a. Ruhânî ve cismanî hidâyet,
- b. Algı ve duyuların hidâyeti,
- c. Aklın hidâyeti,
- d. Dinin hidâyeti. İnsan, bunlar sayesinde mutluluğu elde eder.

¹³ Muhammed Reşid Rıza, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, (Tefsîru'l-Menâr)**, Mısır 1990, I, 19.

¹⁴ Muhammed Abduh'un Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri konusundaki görüşleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Çelik, **Muhammed Abduh ve Tefsirdeki Metodu**, 86–97.

¹⁵ Hidâyet konusunda geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, **Hidâyet**, DİA, İstanbul 1998, XVII, 473–477; Ramazan Altıntaş, **Kur'an 'da Hidâyet ve Dalalet**, İstanbul 1995; Abdullah Cevadi Amuli, **Kur'an 'da Hidâyet**, (Çeviren Sait Okumuş), İstanbul 1995.

Görüldüğü üzere, Reşid Rıza, en büyük hidâyet kaynağı olan Kur'ân'da yer alan hidâyet kavramının manalarını tasnife tâbî tutmuş ve ayetlerle Kur'ân'daki hidayet türlerine işaret etmiştir.¹⁶

Reşid Rıza'ya göre en iyi bağlam, lafzın manasının hakikatine dayananıdır. Bunun gerçekleşmesi için, lafzın daha önce geçmiş olan söze, manaya ve Kitab'ın getirdiği maksada uygun olması gerekir.¹⁷ Kanaatimize göre bu da ancak Kur'an ayetlerini bir bütün halinde değerlendirmekle mümkün olabilir.

Tabatabâî'ye göre de en mükemmel tefsir tarzı Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiridir.¹⁸ O, Kur'ân'ın tefsirinde kabul edilebilecek en güzel yöntemin, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri olduğunu söyler¹⁹ ve bunu bizzat kendisi ayetleri incelerken Kur'ân'ın tamamını göz önünde bulundurarak tatbik eder. Mesela, Bakara suresinin beşinci ayetinde geçen 'hidâyet' lafzını açıklarken konu ile ilgili diğer ayetleri de burada zikretmesi buna örnek olarak verilebilir.²⁰

Buradan ortaya çıkan sonuca göre, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri her iki müfessir açısından son derece önem arz etmektedir ve tefsir türleri içerisinde bunun ayrı bir yeri vardır.

2- Metotları

Her iki müfessir de mukaddimelerinde, kendi tefsirlerinde uyguladıkları metot hakkında bilgi verirler.²¹ Ancak Reşid Rıza'nın bu konuda, Tabatabâî'ye

¹⁶ el-Menâr, I, 52–53.

¹⁷ el-Menâr, I, 20.

¹⁸ Konulu tefsir konusunda detaylı bilgi için bkz. Ömer Dumlu, **Konulu Tefsir ve Düşündürdükleri**, (Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu), Samsun 1992; Ahmed Muhammed ez-Zehrânî, **Örneklerle Konulu Tefsir**, (Çeviren M. Fatih Kesler), Ankara 2002; Şahin Güven, **Konulu Tefsir Metodu**, İstanbul 2001.

¹⁹ Seyyid Muhammed Hüseyin et-Tabatabâî, **el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'ân**, yy. trs. I, 11. Burada şunu da belirtelim ki İbn Teymiye (ö. 728/1328)'ye göre de tefsirde öncelikle uyulması gereken metot, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiridir. O, bu hususa son derece önem vermekte ve şöyle demektedir: “*Birisi tefsir yollarının en güzeli hangisidir dese, ona şöyle cevap verilir: Bu konuda en sağlam yol, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiridir. Zira bir yerde mücmel olan, başka bir yerde açıklanmıştır. Bir yerde kısa olan, başka bir yerde genişletilmiştir.*” İbn Teymiye, **Mukaddime fi Usûli't-Tefsir**, Beyrut 1988, 117.

²⁰ Bkz. el-Mizân, I, 45 vd.

²¹ Muhammed Abdüh'un tefsirdeki metodu konusunda daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Çelik, **Muhammed Abdüh ve Tefsirdeki Metodu**, 86.

göre daha fazla bilgi verdiği dikkatlerimizi çekmektedir. Şimdi de bu mesele üzerinde durmak istiyoruz.

Reşid Rıza, girişte önce hocasının dersi işleyiş tarzından bahseder. Onun anlattığına göre, Muhammed Abduh, müfessirlerin tefsirlerinde değinmedikleri ve yeterli bilgi vermeden geçtikleri meseleleri detaylı bir şekilde ele alırdı. Lafızların anlamlarına, i'rab ve belağat yönlerine ise kısaca temas ederdi. Reşid Rıza, hocası Abduh'un metodunu kısaca şöyle ifade etmektedir: “O, *genelde tefsirlerin en kısası olan Celaleyn Tefsiri'nin ibaresinden yararlanırdı. Onun metnini okur, ancak bazısını kabul eder, bazısını da eleştirirdi. Sonra ilgili ayetler hakkında kendi kanaatini belirtirdi?*”.

Reşid Rıza, daha sonra da kendi yönteminden bahseder. O, hocasının derslerinde bazı önemli gördüğü hususları notlar şeklinde kaydettiğini, bunların önemlilerini ezberlediğini, bunlardan bazılarını Mısır'daki Menâr Dergisinde yayımladığını ve bu yayım işinin h. 1318'de Muharrem ayının başlangıcında Menâr'ın III. cildinde başladığını söyler. Ancak hazırladığı notları basılmadan önce hocası Abduh'a gösterdiğini, onun da bazı yerlerde ufak tefek düzeltmeler yaptığını, fakat hocasının kendisini hiçbir zaman eleştirmediğini, aksine çok takdir ettiğini belirtir.

Aslında bilinenin aksine Reşid Rıza, tefsirindeki görüşlerinin hepsini hocasından nakletmediğini ve bu görüşlerini ona dayandırmadığını, bilakis bu tefsiri hocasından istifade ile kendisinin kaleme aldığını ifade eder.²²

Reşid Rıza, hocasından aktardığı notlar bittiğinde أقول (*ben de diyorum ki*) diyerek kendi ifadelerine başladığını belirtir. Ancak hocasının ifadeleriyle kendisine ait cümlelerin her zaman için kesin çizgilerle ayırlamadığını; bazen hocasından duyduklarıyla diğer bazı tefsir kitaplarından istifade ile hazırladıklarının müşterek olduğunu beyan eder.²³ Reşid Rıza yazdıklarını önce hocası Abduh'a okutur, onun gerekli gördüğü yerlerde ilave ve çıkarmalar yapmasını söylerdi. Hocasına ait ifadeleri köşeli paranteze alırdı. Hocasının ifadelerine ilavede bulunacağı zaman “زيد آلآن” (*şimdi ben de şunu ilave ediyorum*) veya “اقول آلآن” (*şimdi de ben diyorum ki*) gibi ifadeler kullanırdı. Daha sonraları ise

²² Reşid Rıza konuyla ilgili olarak şöyle der: “Muhammed Abdub yazdığım her şeyi ya basılmadan önce ya da basıldıktan sonra okuyordu. O hayatta iken Menâr Dergisinde müstakil olarak ikinci cüzün tefsirini bitirmek üzereydim. Ancak ikinci cüzün yarısı basılmadan önce o vefat etti. O, ikinci cüzü iki defa okumuştü. Bundan sonra bu tefsiri üstattan aldığım ışık ve ihamla yalnız başıma tamamlama isteğim uyandı”. (el-Menâr, I, 15)

²³ el-Menâr, I, 16.

böyle demeyi bırakıp sadece “اقول” (*ben de diyorum ki*) ifadesini kullanmaya başladığını beyan eder.

Reşid Rıza, hocası Abdüh’un vefatından sonra kendisinin tefsirinde takip ettiği metodu şu şekilde özetler:

- a. Âyetleri sahih sünnetle açıklamak;
- b. Bazı kelimelerin veya cümlelerin lügavî tahlilini yapmak;
- c. Âlimler arasındaki ihtilafı meselelere temas etmek;
- d. Herhangi bir konu ile ilgili farklı surelerdeki ayetlerden delilleri çoğaltmak;
- e. Müslümanların şiddetle ihtiyaç duyduğu değişik meseleleri incelemek ve farklı konulara temas etmek.²⁴

Reşid Rıza, i’rabda farklı bir durum söz konusu olduğunda veya nadir kullanılan bir kelime ile karşılaştığında tefsirlere müracaat ettiğini söyler.²⁵ O, Kur’ân’ın belağatından ve i’rabından ihtiyaç duyulduğu oranda istifade edilmesi, ancak bunların okuyucuyu manadan ve ders almaktan uzaklaştırmaması gerektiğini vurgular. Ona göre, ‘sadece Kur’ân ile yetinip onun yorumuna ihtiyaç yoktur’ fikri ümmetin icmasına aykırı bir anlayıştır.²⁶

Tabatabâî’nin metoduna gelince, o mukaddimesinin sonunda tefsirinde izlediği metodu detaylarıyla anlatır. O, sırf felsefî-aklî delillere, ilmî faraziyelere veya tasavvufî verilere dayanmaktan kaçınmak ve yersiz edebi nüktelerden uzak durmak gerektiğini ifade eder.²⁷ Tabatabâî, fıkıh âlimlerinin alanına girdiği için, ahkâm ayetleriyle ilgili fazla bilgi vermediğini; âyetin zahirinden anlaşılmanaya ters düşen bir anlam çıkarma manasındaki te’vile yer vermediğini; ayrıca Şii ve Sünnî kaynaklarda Hz. Peygamber’den gelen rivayetlere işaretlerde ve atıflarda bulunduğunu söyler.²⁸ Tabatabâî daha sonra, meseleleri felsefî, tarihsel, toplumsal ve ahlaki araştırmalar açısından ele aldığını beyan eder.

Reşid Rıza ve Tabatabâî, müfessirlerin Sahâbe ve âlim Tâbiînden gelen rivayetlere ihtiyatla yaklaşmaları gerektiği konusunda hem fikirdirler. Reşid Rıza bunu “*Hız. Peygamber’den, Sahâbeden ve âlim Tâbiînden tefsire dair gelen rivayetlerden*

²⁴ el-Menâr, I, 16.

²⁵ el-Menâr, I, 14.

²⁶ el-Menâr, I, 18.

²⁷ el-Mîzân, I, 12.

²⁸ el-Mîzân, I, 13.

*bazısı gereklidir. Çünkü Sahâbeden gelenlerden bazıları sabittir ki bunların sayısı sınırlıdır*²⁹ ...“Sahâbeden gelen rivayetlerin azlığından dolayı, kişinin kalbi Tabîinden nakledilenlerle daha çok sükûn bulur. Çünkü bunların Peygamber'den işitilme ihtimali, ehl-i kitaptan bazılarından işitilme ihtimalinden daha kuvvetlidir”³⁰ cümleleriyle açıklarken; Tabatabâî bu konuda şöyle der: “Müfessir Sahâbe ve Tabîinden gelen rivayetlerin bazılarında karmaşıklık ve zıtlık olduğundan dolayı bunlar, Müslümanlar için herhangi bir delil teşkil etmezler”³¹.

Anlatılanlardan da anlaşıldığı gibi, iki müfessir de lügavî detaylara, edebî üsluplara, ilmî faraziyelere ve gereksiz ayrıntılara fazla girmemişler; Kur’ân’ın asıl mesajını insanlara en kolay nasıl ulaştırabileceklerini düşünmüşler; ayetle ilgili sünnetten delil varsa ondan yararlanmışlar ancak Sahâbe ve Tabîin rivayetlerine çok fazla yer vermemişlerdir.

3- Müfessirlere Yöneltilen Eleştiriler

Her iki yazarın ele aldıkları konulardan biri de, daha önce tefsir yazmış olan müfessirlerden bazılarını eleştirmeleri, mezhep taassubu ile Kur’ân’a yaklaşmaları ve Kur’ân’ın söylemediği şeyleri Kur’ân’a söyletlenleri tenkit etmeleridir.

Reşid Rıza’ya göre, Müslümanların kötü şansları, i’rab ve gramer kaideleri gibi tefsir kitaplarında detaylı bir şekilde ele alınan hususların, onları Kur’ân’ın yüce hedeflerine ulaşmaktan alıkoymasındır. Mesela, ona göre Fahreddin er-Râzî’nin tefsirindeki matematik ve tabiat ilimlerinin bolluğu insanları Kur’ân’dan iyice uzaklaştırmıştır.³²

Reşid Rıza’ya göre, müfessirlerin Kur’ân tefsirinde hataya düşmelerinin iki sebebi vardır:

Birincisi, Kur’ân lafızlarına, inandıkları doğruları kuvvetlendirecek şekilde anlam yüklemeleridir. Bunu genellikle, kendi mezheplerinin görüşlerini esas alıp, Kur’ân’ı buna göre yorumlayan fırka mensupları yaparlar.

²⁹ el-Menâr, I, 8.

³⁰ el-Menâr, I, 10.

³¹ el-Mîzân, I, 14.

³² el-Menâr, I, 8.

İkincisi ise, Allah'ın muradını, Kur'ân'ın indiriliş amacını ve muhatabının durumunu gözetmeksizin, sadece Arap dili kaidelerine göre Kur'ân'a mana vermektir.³³

Tabatabâî'nin yaptığı eleştirilere gelince, bu konuda kısaca şunları söyleyebiliriz: Ona göre Peygamberimizden sonra halifeler döneminde, Müslümanlar tarafından fethedilen bölgelerde farklı gruplarla ve değişik mezhep âlimleri ile karşılaşılması, kelâmî araştırmaların yaygınlaşmasını gerekli hale getirdi.

Hicri I. yy.'ın sonlarına doğru Emeviler ve daha sonra Abbasiler döneminde, Yunan Felsefesi Arapça'ya çevrildi. Müslüman bilim adamları arasında rasyonel felsefî araştırmalar yaygınlık kazandı. Daha sonra ise, insanlar rasyonel herhangi bir araştırma yapmaksızın, tasavvufun da tesiriyle kazandıkları derûnî egzersiz metoduyla dînî bilgiler elde etmeye yöneldiler.

Mezhebî gruplaşmalardan sonra, müfessirlerin metotlarında farklılıkların başlaması; 'Allah'tan başka İlah yoktur ve Muhammed O'nun elçisidir' ifadesi dışında, onları birleştiren herhangi bir unsurun kalmaması; isimler, sıfatlar, fiiller, semâvât ve arz ile bunların içerisindekiler, kaza ve kader, cebr, işleri Allah'a havale etme, sevap ve azap, ölüm, berzah, öldükten sonra dirilme, cennet ve cehennem ne anlam ifade ettiği konusunda ayrılıkların ortaya çıkması; kısaca dînî gerçekler ve öğretilerle ilgili her şeyde ihtilafın baş göstermesi neticesinde, ayetlerin anlamlarını araştırma metodunda da ayrılıklar zuhur etti ve herkes kendi benimsediği mezhebin prensiplerine sıkı sıkıya bağlandı.³⁴

Tabatabâî, mukaddimesinde felsefeci, kalamcı ve tasavvufçulardan sonra hadisçileri de eleştirir. Hadis ehlinin, herhangi bir araştırma yapmaksızın, sadece lafızların edebi yönünü alarak dînî olgularla kulluğa yöneldiklerini belirtir ve sözlerine şöyle devam eder: “*Hadisçiler, tefsiri seleften, Sahâbe ve Tâbiinden gelen rivayetlerle sınırladılar. Rivayetlerde onların izledikleri metotta aynen devam ettiler. Herhangi bir rivayet bulunmayan konularda ise hiçbir şey söylemediler. Söz konusu ifadede tam bir mana ortaya çıkmadığında, Al-i İmran suresinin 7. ayetini³⁵ dikkate aldılar, ancak*

³³ el-Menâr, I, 9.

³⁴ el-Mîzân, I, 5.

³⁵ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ *Kitabı sana O indirdi. Onun bazı ayetleri muhkemdir (ki) onlar Kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbih (birbirine benzeyen, sonuca tam bilinmeyen)dir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak, uyardığı sonuca uğra(yıp belâlarını bul)mak için onun müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun te'vili(uyardığı sonucun ne zaman gerçekleşeceği)ni Allah'tan başka kimse bilmez.*

bunu araştırmaya yönelmediler. Haliyle onlar bu konuda hataya düştüler. Çünkü Allah kitabında akli delil getirmeyi hiçbir zaman yasaklamamıştır".³⁶

Burada şunu itiraf etmek gerekir ki Tabatabâî'nin hadisçilerin bakış açısını eleştirmesi rivayet geleneğinin tenkidi bakımından önemli bir açılmıdır. Çünkü o, salt rivayetlerle yetinmeyip aklın da devreye sokulmasını ve yorum tarzının rasyonelleşmesini ön plana çıkarmakta ve ayetlerin tefsirinde akli bir delil varsa ondan yararlanılmasını önermektedir.

Ona göre, bir araştırmacının, herhangi bir ayetin manasını açıklarken "Bu konuda Kur'ân ne diyor?" demesi ile "Biz bu ayeti nasıl yorumlayabiliriz?" demesi arasında fark vardır. "Bu konuda Kur'ân ne diyor?" demek, araştırma esnasında bütün teorik durumları unutmayı ve teorik olmayana dayanmayı gerektirir. "Bu ayeti nasıl yorumlayabiliriz?" demek ise, bir mesele hakkında önce nazariyeleri ortaya koymayı ve araştırmayı bunun üzerine yapmayı zorunlu kılar. Bilindiği üzere, bu tür bir araştırma, gerçekte metnin anlamını araştırma sayılmaz.³⁷

Tabatabâî, daha sonra felsefecilerin de kelimacı yorumcuların düştüğü hataya aynen düştüklerini söyler ve görüşlerine aykırı olan ayetleri, felsefe bilimlerinin verilerine göre yorumladıklarını ekler.³⁸

Daha sonra mutasavvıfların da, dış âlemden çok, iç âlemle ilgilendiklerini ve derûnî ayetlere daha fazla önem verdiklerini, araştırmalarında salt yoruma dayandıklarını ve ayetleri cümleleri, kelimeleri ve harfleri sayarak tefsir etme yoluna kadar ileri gittiklerini ifade ederek şöyle der: "*Kur'ân, özel olarak mutasavvıflara yol göstermek için inmiştir. Kur'ân'ın mubatapları cıfr ilmi ile uğraşanlar da değildir*".³⁹ Buradan da anlaşıldığı gibi Tabatabâî, irfânı ve keşfi tefsir ölçüsü olarak almayı uygun görmüyor.

Görüldüğü gibi, Reşid Rıza'nın eleştirileri daha çok, gereksiz ilimler ve lügavî bilgiler vermek suretiyle fazla ayrıntılara dalarak insanları Kur'ân'da uzaklaştıran müfessirler ile mezhebî bakış açılarını Kur'ân'a dayandırmak isteyen yorumcular üzerinde yoğunlaşırken; Tabatabâî'nin tenkidleri ise kendini rivayetlerle sınırlayan hadisçiler; salt akıl ve mantığı temel alan felsefeci ve

İlimde derinleşenler: "Ona inandık, bepsi Rabbimiz katındandır" derler. Sağduyuyu sabiplerinden başkası düşünüp öğüt alma?":

³⁶ el-Mîzân, I, 5–6.

³⁷ el-Mîzân, I, 6.

³⁸ el-Mîzân, I, 6–7.

³⁹ el-Mîzân, I, 7.

kelamcılar; derûnî ve vehbî bilgiyi esas alan mutasavvıflar üzerinde odaklaşmaktadır.

Bunun yanında diğer ilim dallarına mensup ilim adamlarını ve metotlarını eleştiren Tabatabâî'nin tefsirinde oldukça tarafsız davrandığı söylemek pek doğru olmasa gerek. Mesela, Bakara suresinin 124. ayetinin⁴⁰ tefsirini yaparken ele aldığı hususlar kanaatimizce bunun en güzel göstergesidir. İlgili ayetin tefsirinde özetle şöyle der:

“Üstatlarımızdan birine, bu ayetten bereketle imamın masumlğu sonucunun nasıl çıkarıldığı soruldu. O şu cevabı verdi:

İnsanlar dört gruba ayrılır:

Bütün ömürleri boyunca zalim olanlar,

Bütün ömürleri boyunca hiç zulüm işlemeyenler,

Ömürlerinin başlangıcında zalim olup sonunda bundan vazgeçenler,

Ömürlerinin başlangıcında zulümden kaçınıp sonunda zulüm işlemeye başlayanlar.

*Hı. İbrahim'in, soyundan birinci ve dördüncü kategoriye girenler için, imamlık niteliğini istememesi önemli bir husustur. Geriye iki kısım kalıyor. Allah bunlardan birini abdinin kapsamına almayı reddediyor. Bunlar ömürlerinin başlarında zulüm işleyip de sonunda bundan vazgeçenlerdir. Geriye bir grup insan kalıyor. Bunlar da tüm hayatları boyunca hiç zulüm işlemeyen kimselerdir”.*⁴¹

Tabatabâî, daha sonra imamın Allah tarafından belirlendiğini, ilahi koruma sonucu masum olduğunu, yeryüzünün hiçbir zaman imamsız kalmayacağını, imamın Allah tarafından desteklendiğini, kulların amellerini bildiğini, her türlü bilgiye sahip olduğunu ve fazilet bakımından imamdan daha üstün hiçbir insanın bulunmadığını söyler. Buna delil olarak da Bakara suresinin 124. ayetini ve diğer bazı ayetleri gösterir.⁴²

⁴⁰ وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنْتَهِ عَهْدِي الظَّالِمِينَ : “Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca: ‘Ben seni insanlara önder yapacağım’ demişti. ‘Soyundan da (önderler yap, ya Rabbi!)’ dedi. (Rabbi): ‘Zâlimlere abdim ermez (onlar için söz vermem!)’ buyurdu”.

⁴¹ el-Mîzân, I, 274–275.

⁴² el-Mîzân, I, 274.

4- Kur'ân'ın Anlaşılması

İki müfessirin de temas ettiği konulardan bir diğeri Kur'ân'ın anlaşılması meselesidir.

Reşid Rıza'nın hocasından naklettiğine göre, insanlar Allah'ın muradının ne olduğunu tam olarak bilemezler. Ancak güçleri nispetinde Kur'ân'ı anlayabilirler. Bunun için i'rab ve beyan ilmini bilmek durumundadırlar. Fakat sadece bu ilimleri bilmek, istenileni elde etmek için yeterli değildir.⁴³ Âlim olsun cahil olsun, her insanın Kur'ân ayetlerini gücü nispetinde anlamaya çalışması gerekir.⁴⁴

Tabatabâî'ye göre ise, kelime veya cümlelerin, dil ve Arap geleneği açısından anlaşılması mümkün değildir. Ona göre Kur'ân'da, manasının anlaşılması konusunda zihnin şaşkınlığa düşeceği hiçbir ayet yoktur. Kur'ân, son derece açık bir ifade tarzına sahiptir.⁴⁵

Demek ki Reşid Rıza'ya göre herkes gücü nispetinde Kur'ân'dan bir şeyler anlayabilir. Ancak bunun için biraz gayret sarf etmek gerekir. Tabatabâî'ye göre ise, Kur'ân herkes tarafından anlaşılacak bir özelliğe sahiptir.

Her iki âlimin tefsirlerinin mukaddimelerinde ele aldığı müşterek meseleler özetle bunlardan ibarettir. Şimdi de onların birbirlerinden bağımsız olarak temas ettikleri hususlar üzerinde durmak istiyoruz. Önce Reşid Rıza'nın incelediği hususları, daha sonra da Tabatabâî'nin değindiği konuları irdelemeye çalışacağız.

B- İki Yazarın Ele Aldığı Farklı Konular

a- Reşid Rıza'nın Ele Aldığı Farklı Konular

1- Kur'ân'ın Anlamı

Reşid Rıza'ya göre Kur'ân, Allah katından Peygamberlerin en mükemmelinin kalbine indirilen, künhüne vakıf olunamayan ve yüce öğretileri ve talepleri kapsayan semavî bir kitaptır.⁴⁶

⁴³ el-Menâr, I, 20.

⁴⁴ el-Menâr, I, 19.

⁴⁵ el-Mîzân, I, 9.

⁴⁶ el-Menâr, I, 17.

2- Tefsir'in Anlamı ve Türleri

Reşid Rıza'ya göre, günümüzde ve kendisinden daha önceki dönemlerde tefsir denilince anlaşılacak şey, ihtilaflarına rağmen bazı âlimlerin tefsir kitaplarında söylediklerini bilmekten ibaretti.⁴⁷ Reşid Rıza'nın bakış açısına göre ise tefsir, Kur'ân'ın anlaşılması demektir. Ona göre Kur'ân tefsirinin çok farklı türleri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Kitabın üsluplarını ve anlamlarını dikkate almak, kendisiyle kelamın yüceliğini bilmek ve onu diğer sözlerden ayırmak için, onun içerdiği belağat çeşitlerine bakmak ki bu, Zemahşeri'nin uyguladığı bir metottur.

2. İrab. İnsanlar buna daha fazla önem verdiler, bunun farklı yönlerini açıkladılar ve lafızların ihtimalleri konusunu genişçe ele aldılar.

3. Kıssaları incelemek. Bazıları bu metodu benimsediler. Tarih ve israiliyat kitaplarından istediklerini Kur'ân kıssalarına ilave ettiler. Sadece Tevrat'a, İncil'e, Ehl-i Kitab ve benzerlerinin dayandığı kaynaklara dayanmayıp bilakis zayıf-kuvvetli diye ayırt etmeksizin, dine ve akla uygun olup olmadığını gözden geçirmeksizin, onlardan duyduklarının hepsini kabullendiler.

4. Garibu'l-Kur'ân.

5. İbadetler ve muamelemler gibi dinî hükümler ve bunlardan ahkâm çıkarmak. Ebû Bekir İbn Arabî gibiler sadece bazı ahkâm ayetlerini toplayıp tefsir ettiler. Müfessirlerden fıkıhçılık yönü ağır basanlar, ibadet ve muamelemler hükümleri ile ilgili ayetlerin tefsirine, diğer ayetlerden daha fazla önem verdiler.⁴⁸

6. Akaid usulü, sapıklarla mücadele ve ihtilafa düşenlere deliller getirme. Razi'nin tefsiri bu meseleye oldukça önem verir.

7. Vaazlar ve diğer bazı önemli meseleler.

8. İşari tefsir. Muhiddîn İbn Arabî'nin tefsiri buna örnektir.⁴⁹ Bunda dinin ve yüce kitabın kendisinden uzak durduğu tartışmalar vardır.⁵⁰

Reşid Rıza'ya göre tefsirin temelde iki mertebesi vardır:

⁴⁷ el-Menâr, I, 22.

⁴⁸ el-Menâr, I, 22.

⁴⁹ "Kitâbu's-Sâfi fi Tefsiri'l-Kur'ân" adını taşıyan bu eser aslında meşhur Batını âlim Kâşânî'nin tefsiri olup, iki cilttir. Eserin yazarı Muhammed b. el-Murtaza'dır. Feyz el-Kâşânî olarak tanınır.

⁵⁰ el-Menâr, I, 18.

A) Tefsirin en düşük mertebesi: Kişiyi şerden uzaklaştırıp hayra çekmektir. Bu tarz bir tefsir, herkes tarafından kolaylıkla anlaşılabilir. “*Biz öğüt alınması için Kur’ân’ı kolaylaştırdık*”⁵¹ ayeti buna delildir.

B) Tefsirin en yüce mertebesi diğer bir ifade ile mükemmel bir tefsir ancak şunlarla tamam olur:

1. Kur’ân’ın zikrettiği basit lafızların hakikatlerini anlamak: Bunu gerçekleştirecek olan müfessir, başkalarının ifade ve anlayışı ile yetinmez, filologların yaptığı gibi yapar. Zira Kur’ân’daki lafızların çoğu Kur’ân’ın nüzülü döneminde farklı manalarda kullanılırken daha sonra bu manalardan biri daha fazla tercih edilir oldu. Mesela, ‘Te’vil’ lafzı buna örnek olarak verilebilir. Bu, mutlak veya özel olarak tefsir manasında meşhur olmuştur. Fakat Kur’ân’da farklı anlamlarda kullanılmıştır.⁵² Mesela, A’raf suresinin 53. ayetindeki⁵³ te’vil, kıyamet gününün ortaya çıkması ile ilgilidir. Cennetliklerin cennete, cehennemliklerin cehenneme girmesini ifade eder.⁵⁴ Al-i İmrân suresinin 7. ayetinde⁵⁵ geçen te’vil ise çevirme ve döndürme anlamına gelir. Reşid Rıza, bazılarının müteşabih ayetleri kendi heva ve arzularına göre yorumladıklarını ifade eder.⁵⁶ Bu terimlerin doğru manasını anlamak isteyen kişi, halkın kullarımlarına bakmalıdır ki, bunu halkın ve Kur’ân’ın nasıl kullandığını ayırt edebilsin. Çoğu defa müfessirler, Kur’ân kelimelerini ilk üç asırdan sonraki halkın kullarımları ile yorumlarlar. Ama müfessirin yapması gereken şey, Kur’ân’ın indiği dönemde o terim nasıl kullanıldı ise, bu terimi ona göre tefsir etmesidir.

2. Üslûplar.

⁵¹ وَلَقَدْ بَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ (Kamer 40)

⁵² el-Menâr, I, 19.

⁵³ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلَهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسِوهُ مِنْ قَبْلِ قَدْ جَاءَتْ رُسُلًا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُعَاعٍ أَمْ لَمْ نَلْمُذُنًا أَوْ لَمْ نَعْمَلْ عَمَلًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَصَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ : “İlle onun te’vilini mi gözetiyorlar? Onun te’vili geldiği (haber verdiği şeyler ortaya çıktığı) gün, önceden onu unutmuş olanlar derler ki: “Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiş. Şimdi bizim şefaathilerimiz var mı ki bize şefaath etsinler yahut tekrar geri döndürül(tüp dünyaya gönderil)memiz mümkün mü ki, (orada eski) yaptıklarımızdan başkasını yapalım?” Onlar, kendilerini ziyana soktular ve uydurdukları şeyler, kendilerinden saptı (kaybolup gitti)”.

⁵⁴ el-Menâr, VIII, 394.

⁵⁵ İlgili ayetin metni ve anlamı 35. dipnotta verildiği için bir daha verme gereği duymuyoruz.

⁵⁶ el-Menâr, III, 140-141.

3. İnsanlık âleminin durumunu bilmek. Yani onların geçirmiş olduğu aşamaları ve yaşadıkları olayları bilmek. Bunun için de tarih bilgisi gereklidir.⁵⁷

4. Tüm insanlığın Kur'ân'la nasıl hidayete ulaştığını bilmek. Tefsir yapacak müfessirin, Hz. Peygamber'in risaleti döneminde Arapların ve diğer insanların ne durumda olduğunu bilmesi gerekir. Çünkü insanlar sapıklık içerisinde idiler, onları hidayete ulaştırmak için Peygamber geldi.

5. Hz. Peygamber'in ve ashabının yaşayışını, ilmîni, dünyevi ve uhrevî işlerdeki tasarrufunu bilmek.⁵⁸

Reşid Rıza'ya göre, bugün en çok ihtiyaç duyulan tefsir tarzı, Kur'ân'ın hidayetine yönelen tefsirdir.⁵⁹ Ona göre tefsir iki çeşittir:

1. Kuru, Allah'tan ve kitabından uzak olan tefsir. Bununla lafızları çözümlmek, cümlelerin i'rabını yapmak, ibare, işaret ve sanatsal nüktelerin ne anlama geldiğini bilmek kastedilir ki bu tefsir değildir. Bu, nahiv, meânî vb. sanatlarda bir nevi alıştırma yapmaktır.

2. İkincisi, kendisinin de tefsir dediği şeydir ki o da şudur: İstenilen gayeyi elde etmek için bütün gerekli şartları içeren tefsirdir. Müfessirin ifadeden kast edileni anlamaya çalışması, akâid ve hükümlerdeki hikmete yönelmesidir. Gönülleri, Kur'ân'da davet edilen hidayete ve amele yönlendirmesidir.⁶⁰

3- Kur'ân'ın İndiriliş Gayesi

Reşid Rıza'nın müstakil olarak değindiği diğer bir mesele de Kur'ân'ın indiriliş gayesi ve Kur'ân tefsirinin ana hedefidir.

O, Allah'ın Kur'ân'ı insanlara kitabı ve hikmeti öğretmek ve onları arındırmak için, hidayet ve nur olarak indirdiğini ifade eder. İnsanlar düşünsünler ve onunla hidayete ulaşınsınlar diye Allah'ın ayetlerini onlara indirdiğini vurgular. Daha sonra konuyla ilgili olarak Allah'ın mü'minlere verdiği vaadin geçtiği pasajlar olarak şunları zikreder: Nur 53.⁶¹ Rum 46.⁶² Nisa 140.⁶³

⁵⁷ el-Menâr, I, 21.

⁵⁸ el-Menâr, I, 21.

⁵⁹ el-Menâr, I, 10.

⁶⁰ el-Menâr, I, 22.

⁶¹ وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنِ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لَّا تُقْسِمُوا طَاعَةً مَّعْرُوفَةً إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ : "Yeminlerinin var gücüyle Allah'a yemin ettiler: Eğer sen onlara emredersen (savaşa) çıkacaklar diye. De ki: Yemin etmeyin. (Sizden istenen, yalan yere yemin etmek değil), güzel itaat etmektir. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı haber almaktadır".

ve Âl-i İmran 39.⁶⁴ ayetler.⁶⁵ Ona göre, Kur'ân'ın maksadı insanları dünya ve âhiret mutluluğuna ulaştırmak, insanları eğitmek, onları saadete ulaştırmak, cehalet derinliğinden çıkarmak ve toplumsal hayata çekmektir.⁶⁶

4- Menâr Tefsiri'nin Telifi

Reşid Rıza'nın mukaddimede temas ettiği noktalardan biri de Menâr Tefsiri'nin ne zaman ve nasıl yazıldığı meselesidir. O, bu konuda kısaca şu bilgilere yer verir:

H. 1315 senesinin Recep ayında Menâr Dergisini çıkardığı Mısır'da Reşid Rıza, Muhammed Abduh ile görüşür.⁶⁷ Abduh, kendisine Urvetü'l-Vüskâ'dan edindiği tecrübeler ışığında bir Kur'ân tefsiri yazmasını teklif eder ve ona şöyle der:

"Kur'ân'ın her yönden tam bir tefsirine ihtiyâç yoktur. Zira onun pek çok tefsiri vardır. Ki bunların başısı diğerinin eksik yönlerini tamamlar. Kur'ân'ın hepsini tefsir etmeye ömür yetmeyebilir. Fakat acilen ihtiyâç duyulan busus: Kur'ân'ın bazı ayetlerinin tefsiridir."

Reşid Rıza, h. 1315 senesinin Şaban ayında hocası Abduh ile tefsir okumak istediğini ona söyler. Bu teklifini Ramazan ayında yineler. Fakat Abduh bazı mazeretlerinden dolayı onun bu teklifini kabul edemez. Reşid Rıza hocasını uzun çabalar sonunda Ezher'de tefsir okumaya ikna eder ve bundan 3,5 ay sonra (h. 1317 yılında Muharrem ayının başlangıcında) derslere başlarlar ve bu dersler h. 1323 yılında Muharrem ayının ortasında Nisa Suresi'nin 125. ayetine

⁶² وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيحَ مُسْتَرَاتٍ وَيَذِيفُكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَتَجَرَّى الْفَلَكَ بِأَمْرِهِ وَيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ : "O'nun âyetlerinden biri de (şudur): Rüzgârları (yağmurun) müjdeleri olarak gönderir ki size rahmetinden biraz tattırsın, gemiler buyruğuyla yürüsun ve siz O'nun lütfundan arayasınız da (verdiği nimetlere) şükredesiniz".

⁶³ وَقَدْ نَزَلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَفْعَلُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِذْكَم إِذَا مِثْلُهُمْ إِنْ اللَّهُ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا : "(Allah) Sizce Kitapta indirmişti ki: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar (bu sözü burakıp) başka bir söze dalıncaya kadar onlarla beraber oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz. Şüphesiz Allah, bütün iki yüzlülere ve kâfirleri cehennemde toplayacaktır".

⁶⁴ فَتَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُشْرِكُ بِحِجِّي مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ : "Zekeriyâ, mabedde durmuş namâz kılarken, melekler ona: "Allah sana, Allah'tan bir kelimeyi doğrulayıcı, efendi, nefisine hâkim ve iyilerden bir peygamber olacak Yahya'yı müjdeler," diye ünediler".

⁶⁵ el-Menâr, I, 6.

⁶⁶ el-Menâr, I, 18.

⁶⁷ el-Menâr, I, 12.

gelince nihayete erer. 6 senede yaklaşık 5 cüz okurlar. Zira hocası Cemaziyel Evvel'in 8'inde hayatını kaybetmiştir. Reşid Rıza'nın kendisi ise Yusuf Suresi'nin 52. ayetine kadar yazdıktan sonra bu tefsirini tamamlayamadan vefat etmiştir.⁶⁸

Reşid Rıza'nın mukaddimede değindiği konulardan bir diğeri de Urvetü'l-Vüskâ gazetesinin kendisi üzerinde yaptığı etkidir.

5- Urvetü'l-Vüskâ Gazetesi

O, Kur'ân'dan ortaya koyduğu rasyonel delillerle, insan zihnine hitab eden Urvetü'l-Vüskâ gazetesi sayesinde değişim yaşadığını ifade eder. Ona göre, Urvetü'l-Vüskâ gazetesinin metodunu eşsiz kılan üç özellik vardır:

1. Yaratma, toplumsal beşeri düzen, toplumların yükseliş ve düşüş sebepleri, kuvvetli ve zayıf duruma geliş nedenleri konusunda Allah'ın sünnetini açıklaması.

2. İslam'ın yönetsel bir din olduğu; dünya ve ahiret saadetini birleştirici özelliği ve bunun bir gereği olarak da ruhani, toplumsal, medenî ve askerî bir din olduğu; savaş kuvvetinin sadece adaletli bir yönetim düzenini, genel hidayeti ve milletin izzetini korumak için olabileceği ve zor kullanarak insanları dine sokmanın İslam'da olmadığı meselesinin izahı.

3. İslam'da cinsiyet ayırımının olmadığı, Müslümanların kardeş olduğu, nese, din ve yönetim olarak onları ayırmanın doğru olmadığı meselesi.

Reşid Rıza, kendisine gazetelerde yer alan bu makaleleri Cemalettin Afgani ile Muhammed Abduh'un sevdirdiğini söyler. Bunlar h. 1299 yılının sonunda İngilizlerin Mısır'ı işgalinden sonra h. 1301 yılında Paris'te Urvetü'l-Vüskâ'yı çıkaran iki kişidir. Reşid Rıza bu gazetede çıkan yazıları nedeniyle Cemalettin Afgani'ye büyük hayranlık duyduğunu kaydeder. Fakat onun vefatı, kendisinde ona karşı olan bu özlemi askıda bırakır. Daha sonra bu sevgi Muhammed Abduh'a yönelir.⁶⁹

6- Arapça'nın Önemi

Reşid Rıza'nın mukaddimede temas ettiği hususlardan biri de Arapça'nın önemidir. Ona göre Kur'ân'ı doğru anlamak için Arapça'yı öğrenmek

⁶⁸ el-Menâr, I, 11-12.

⁶⁹ el-Menâr, I, 11-12.

durumundayız. Kur'ân, hak dini konusunda Allah'ın apaçık bir delilidir. İslam için en önemli husus, Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılmasıdır.⁷⁰

Ümmetin birliği ancak dil birliği ile sağlanır. Müslümanları toplayıp bir araya getiren unsur, Allah'ın nimeti sayesinde onları kardeş kılan din dilinden başkası değildir ki bu da Arapça'dır. Ancak Arapça sadece Araplara özgü bir dil değildir. Arapça'nın zayıflaması ile birlikte Müslümanlar ilim ve din bakımından zayıfladıktan sonra, İslam dininin yasakladığı kavmiyetçilik ortaya çıkmıştır. Allah bize Kur'ân'ı düşünüp anlamamızı ve namazda okuduklarımızın manasını öğrenmemizi emrediyor. Bu, herkesin üzerine düşen bir görevdir. Kur'ân'ın beşeriyet için mucize oluşu ancak onun anlaşılması ile gerçekleşir. Bu açıdan Arapça öğrenmek İslam dininin olmazsa olmazlarından.

Ona göre, son senelerde bazı yabancılar, İslam'ın kendine has bir dili olmadığını savunmuş ve milletlerini Arapça'dan soyutlayarak Kur'ân'ı kendi dillerine tercüme etmeye çağırmışlardır. Bunlardan bazıları daha da aşırıya giderek, ezan, namaz ve hutbenin kendi dillerinde okunması yönünde çağrı yapmışlardır.⁷¹

7- Kur'ân ve Allah Telakkimizdeki Bazı Yanlışlıklar

Reşid Rıza, mukaddimenin sonuna doğru, Kur'ân ve Allah konusunda belleğimizde var olan bazı yanlış anlayışları ele almıştır.

Ona göre, Kur'ân konusundaki yanlış bilgimiz aynen Allah konusundaki hatalı bilgimiz gibidir. İncamıza göre yeni doğan çocuğa Allah'ı bilmeye konusunda ilk telkin edilen şey, Allah'ın ismidir. Allah yalancı yeminlerle çocuğa öğretilir. "Vallahi sen falan falan şeyi yaptın; Vallahi sen falan falan şeyi yapmadın" gibi. Çocuk, beraber yaşadığı kimselerden Kur'ân'ın Allah kelamı olduğunu duyar. Ama bunun ne anlama geldiğini hiç düşünmez. Kur'ân'a hürmet göstermeyi çevresinde yaşadığı diğer Müslümanlardan öğrenir. Bu saygı iki şekilde olur:⁷²

1. Falan ayeti yazıp suya koyduğunda ve onu hasta birine içirdiğinde o kişi şifa bulur. Kur'ân'ı yanına taşıyana cin ve şeytan yaklaşmaz vb. inançlar. Avamdan bazılarının genel kanaati bu şekildedir. Bu tür davranışların Kur'ân'a

⁷⁰ el-Menâr, I, 24.

⁷¹ el-Menâr, I, 25.

⁷² el-Menâr, I, 23.

haddinden fazla hürmetten kaynaklanmış olduğunu söyleyebiliriz, der Reşid Rıza.

2. Kur'ân'ı dinleyenlerden sadır olan titreme ve cezbe gibi birtakım haller. Bir kişi güzel sesi ile Kur'ân okuduğunda dinleyen kişi bununla coşar. Bu coşkunun sebebi, Kur'ân'ı dinleyen Kur'ân'ı anlamaktan uzak olmasıdır. Ona göre bugünkü cehalet, Hz. Peygamber dönemindeki cehaletten ve sapıklıktan daha büyüktür.⁷³

Reşid Rıza'nın mukaddimede Tabatabâî'den farklı olarak ele aldığı konuları bu şekilde özetledikten sonra şimdi de Tabatabâî'ye geçebiliriz. Tabatabâî'nin mukaddimesinde Reşid Rıza'dan farklı olarak temas ettiği konulardan ilki, Ehl-i Beyt ve İmamların tefsir tarihinde farklı bir konuma sahip oldukları hususudur.

b- Tabatabâî'nin Ele Aldığı Farklı Konular

1- Ehl-i Beyt ve İmamların Tefsire Katkısı

Tabatabâî'ye göre, müfessirlerin ilk tabakası, Sahâbeden bir topluluktan oluşur. Bundan maksad, Hz. Ali dışındakilerdir. Hz. Ali'nin ve ondan sonraki imamların ayrı bir durumu söz konusudur.⁷⁴ Burada Tabatabâî, kendilerine inanmayı imanın bir şartı olarak addettiği⁷⁵ Hz. Ali'ye ve imamlara doğrudan doğruya ayrı bir görev ihdas etmiş, onları diğer müfessirlerden ayırmış ve Hz. Ali'yi Sahâbenin müfessirleri arasında saymamıştır. Tabatabâî'nin bu tavrından, onun tefsirinde mensup olduğu mezhebe karşı aşırı bağlılığın neticelerini göreceğimiz kolayca anlaşılabilir.

Tabatabâî, yer yer ehl-i beyt imamları ile ehl-i sünnet imamları arasında kendi tercihini belirtmiştir. Mesela, abdest alırken kolların yıkama şekli ehl-i beyt imamlarının tercihi göre dirseklerden parmaklara doğrudur. Ehl-i sünnet imamlarına göre ise parmaklardan dirseklere doğrudur. Tabatabâî'nin buradaki tercihi ehl-i beyt imamlarının görüşüdür.⁷⁶

⁷³ el-Menâr, I, 23.

⁷⁴ el- Mîzân, I, 4.

⁷⁵ Bu konuda bkz. Aişe Yusuf el-Menâî, **Usûlü'l-Akîde Beyne Mu'tezile ve's-Şiati'l-İmâmiyye**, Katar 1412/1992, s. 417 vd.

⁷⁶ el- Mîzân, V, 221.

Tabatabâî, ehl-i beyt imamlarının Kur'ân'ın hem zâhirine hem de bâtınına ve hem te'viline (yorumu) hem de tenziline (sözel ifadelerle) önem verdiklerini ifade ediyor.⁷⁷

2- İlmî Tefsir

Tabatabâî'nin Reşid Rıza'dan bağımsız olarak ele aldığı ve girişte detaylı bir şekilde incelediği konulardan ikincisi ilmî tefsir hareketidir.

Tabatabâî, son dönemlerde tefsirde yeni bir metodun geliştiğini söyler. Bunun, Kur'ân'ı tabîi bilimlere, deneysel tecrübeye, istatistiksel verilere ve sosyolojiye dayanarak yorumlayan bir yöntem olduğunu belirtir ve bunun temel dayanak noktasını da "Yaşamsal ihtiyacın belirlediği ölçüde pratiğe dayanmayan anlayışlar, herhangi bir değer ifade etmezler" cümlesiyle ifade eder.

Ona göre din, bilimin verileri ile çelişmez ve dinî bilgiler bilimin onayladığı metoda ters düşmez. Ancak dindeki soyut kavramlar, var olan maddî şeylere göre te'vil edilmelidir. Maddî varlıkların ve duyu organların algıladıklarının dışındaki şeylerin herhangi bir değeri yoktur. Bilimin varlığını inkâr ettiği arş, kürsü, levh ve kalem gibi terimler yeniden te'vil⁷⁸ edilmelidir.⁷⁹ Mesela, Tabatabâî'nin kendisi, Hud suresinin 7. ayetinde⁸⁰ geçen "arş" kelimesini tefsir ederken buradaki arşın, Allah'ın mülkünden bir kinâye olduğunu ve O'nun mülkünün ortaya çıkmasını ifade ettiğini, O'nun arşa istivasının ise mülkü kuşatması ve onu düzenlemesi anlamına geldiği belirtir.⁸¹

Tabatabâî'ye göre, kıyamet gibi, varlığı olup da bilimin niteliğine fazla temas etmediği şeyler, maddî kanunlara göre izah edilmelidir.

⁷⁷ el- Mîzân, I, 7.

⁷⁸ Ona göre te'vil, İslam'ın yayılmasından ve Kur'ân'ın nüzulünden sonra Müslümanların diline yerleşen terimlerden olup, kelamın zahirine muhalif olan, kendisiyle kast olunan manayı ifade eden bir terimdir. (el- Mîzân, I, 7)

⁷⁹ el- Mîzân, I, 7.

⁸⁰ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتُمْ إِنَّكُمْ مِعْوُثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ : "Gökleri ve yeri altı günde yaradan O'dur. O zaman Arş'ı su üzerinde idi. (Bu kâinatı yarattı) Ki, hanginizin daha güzel iş yaptığını denesin. Böyle iken yine sen: "Öldükten sonra diriltileceksiniz" desen, inkâr edenler, mutlaka: "Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir" derler".

⁸¹ el- Mîzân, X, 151. Reşid Rıza'ya göre ise arş "yüksek makam" anlamına gelir. Ona göre Hud suresinin 7. ayetinde geçen "arş"ın mahiyeti bilinemez. Buradaki arş, duyularla hissedilip kelimelerle ifade edilemez. (el-Menâr, VIII, 401).

İlâhî kanun anlamına gelen şeriat toplumsal bir sistemdir. Bunun yasaları doğru düşüncelere dayanır. Vahiy, melek, şeytan, nübüvvet, risalet ve imamet gibi dinin soyut doktrinleri ise rûhî olgulardır.

Bilimsel tefsir metodunu benimseyenlere göre, Kur'an'a uymayan rivayetlere ve önceki mezheplerin görüşlerine dayanmak yanlıştır. Kur'an'ı sadece bilimsel verilere göre tefsir etmek bir zorunluluktur. Ancak Tabatabâî, onların sırf somut verilere dayanmalarının, kendilerini bu tür bir yanlışa sürüklediğini söyler ve bunun tefsir olarak isimlendirilemeyeceğini de ekler. Bundan dolayı Kur'an hakikatlerinden uzaklaştığını ifade eder.

Bu görüşleri benimseyenler ise şöyle diyorlar: Rivayetlerde birtakım karışıklıklar olduğu için, kitaba uyanlar hariç, onlara dayanmak doğru değildir. Kur'an'ın tefsirinde, ilmin batıl saydığı, akli delillere dayandırılmış bir takım görüşlere ve önceki mezheplere dayanmak da yanlıştır. Kur'an sadece bilimsel verilere göre tefsir edilmelidir.

Tabatabâî, onların salt deneye ve somut verilere dayanmalarının, kendilerini bu tür bir bakış açısına sürüklediğini vurguluyor. Bu metodların hepsinin eksikliği üzerinde duruyor ve bu tür eksikliğin de çok kötü bir şey olduğunu söylüyor. Tefsirin bu sayede bir uyarlamaya dönüştüğünü ve bu uyarlamanın da tefsir olarak isimlendirildiğini ilave ediyor. Bunun bir sonucu olarak da Kur'an hakikatlerinin mecaza dönüştüğünü ekliyor.⁸²

3- Varlıklara Ad Koyma

Tabatabâî'nin ele aldığı konulardan biri de, çevremizde var olan varlıkların isimlendirilmesi meselesidir.

Ona göre insan, din dilinde ilk defa duyduğu soyut kavramlara, maddi dünyada somut manada bildiği anlamları yükler. Mesela, insan zihni hayat, ilim, sema ve arz gibi kelimeleri ilk defa duyduğunda, maddi dünyada daha önce bildiği bir anlama göre bunları canlandırır. İnsan, 'Allah evreni yarattı' ifadesini duyduğunda, buradaki fiili zaman kavramıyla ve 'Allah'ın katındaki daha hayırlıdır' gibi ifadesini duyduğunda, bunu mekânla sınırlandırır; 'Allah sizin için kolaylık ister' ifadesini ise iradeyle bağlantı kurarak kavramaya çalışır.⁸³

Tabatabâî'ye göre, maddi dünyada algıladığımız her şey, kendisine verdiğimiz bir isimle birlikte var olur. Bilim ve teknikteki ilerlemeler o şeyi

⁸² el- Mîzân, I, 8.

⁸³ el- Mîzân, I, 9.

geliştirse bile ona verilen isim varlığını korur. Ancak, ihtiyaçlar neticesindeki değişim ve tekâmül sonucunda, daha önce kullanılan maddî aletlerin gelişmesi ile birlikte bunların isimlerinin de değiştiği görülür. Tabatabâî buna lamba, terazi ve silah örneklerini verir. *'Bir şeyi isimlendirmedeki amaç, o şeyin şekli ve biçimi değil, maksadıdır. Söz konusu işlevi gören aletler var oldukça lamba, terazi ve silah isimleri de var olmaya devam edecektir'* der ve kelimelerin, belli bir şekli ifade etmek üzere dondurulamayacağını söyler.⁸⁴ Tabatabâî'ye göre, Haşeviyye ve Mücessime gibi hadisçi ekollerin, ayetlerin tefsirlerinde zahir üzerinde donuklaşmalarının gerekçesi budur. Ona göre bir ismin bir şeye verilmesindeki ölçü, o şeyin kendisiyle isimlendirilmesinden dolayı amaçlanan işlevi görüyor olmasıdır. Dolayısıyla kelimeleri belli biçimleri ifade etmek üzere donduramayız. Fakat gelenek ve alışkanlıklarımız bizim bu noktayı algılamamıza engel teşkil eder.⁸⁵

Yine ona göre ayetlerin tefsirinde sadece bilimsel ve felsefi tefsir yeterli değildir. Zira bu tür tefsire ağırlık verenler önce meseleyi tartışıp sonra Kur'ân'a müracaat ederler. O, Kur'ân'ın temas ettiği bir konuda doğruya ulaşmak için, sadece bilimsel ve felsefi araştırmaların yeterli olmadığını, zira bu tarz tefsirlerde herhangi bir mesele tartışıldıktan sonra, ilgili konuda en son Kur'ân'a müracaat edildiğini ve bu yöntemin de kabul edilemeyeceğini vurgular.⁸⁶

C- Tefsirlerinden Örnekler

Her iki müfessirin tefsir yöntemini bir nebze de olsa anlamamızı sağlaması bakımından, Maide suresinin abdestle ilgili 6. ayetinin⁸⁷ tefsirinden bazı kesitler sunmak istiyoruz. Bu ayeti seçmemizin sebebi, Sünnî ve Şii uleması arasında abdest konusundaki farklılıklardır. Ayrıca Tabatabâî'nin, Reşid Rıza'nın tefsir yöntemine karşı tutumunun öğrenilmesi açısından bu ayetin seçilmesi

⁸⁴ el- Mîzân, I, 10.

⁸⁵ el- Mîzân, I, 10.

⁸⁶ el- Mîzân, I, 11.

⁸⁷ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
“Ey inananlar, namaza dur(mak iste)diğiniz zaman yıkayın: yüzlerinizi ve dirseklerle kadar ellerinizi; meshedin: başlarınızı ve topuklara kadar ayaklarınızı. Eğer cünüp iseniz tam temizlenin. Hasta yahut yolcu iseniz yahut biriniz tuvaletten gelmişse, ya da kadınlara dokunmuş da su bulamamışsanız temiz toprağa teyemmüm edin; ondan yüzlerinize ve ellerinize sürün. Allah size güçlük çıkarmak istemiyor, fakat sizi temizlemek ve size olan ni'metini tamamlamak istiyor ki, şükredesiniz.”

uygun görülmüştür. Esas olarak Tabatabâî'nin tefsiri baz alınmış ve meseleye onun Menâr'a yaptığı eleştiriler çerçevesinde yaklaşmıştır.

Tabatabâî, ayette geçen (رُؤُوسِكُمْ) 'erculekum' lafzını 'ruûsiküm' (رُؤُوسِكُمْ) kelimesine atfetmiş, dolayısıyla ayakların da meshedileceğini ifade etmiştir. Ehl-i Beyt imamlarından gelen rivayetlerin de bu yönde olduğunu söylemiştir. Ehl-i Sünnet kanalıyla gelen rivayetlerin ise, ayetin lafzını tefsir etmeyip, Hz. Peygamber'in fiilini ve bazı sahabilerin fetvasını anlatma esasına dayandığını belirtmiş, ancak onlar arasında da ihtilafın olduğunu kaydetmiştir.

Tabatabâî'ye göre Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğu, ayakların yıkanmasına ilişkin rivayetleri, meshedilenlere tercih etmişler, ayeti fıkhi görüşlerine uyarlayan bir yaklaşım içine girmişler ve bu konuda çok farklı yorumlar ileri sürmüşlerdir. Fakat bunlardan hiçbirini için ayetten delil göstermek mümkün değildir.⁸⁸

Konuyla ilgili olarak Reşid Rıza özetle şöyle der: Allah, teyemmümde yüzün tamamının toprakla meshedilmesini emrettiği gibi abdestte de ayakların tamamının su ile meshedilmesini emretmiştir. Abdest alan kişi, bu iki uzvu ile ilgili emredilenleri yapınca mesheden-yıkayan adını alır. Çünkü bu iki uzvun yıkanması, üzerlerinden suyun geçirilmesi veya onların suya değdirilmesi demektir. Meshedilmeleri ise, elin veya el işlevini görebilecek başka bir uzvun üzerlerinden geçirilmesi demektir. Bir kimse, söz konusu uzuvlar açısından bu fiili gerçekleştirince, o kimse yıkayan-meshedendir. Dolayısıyla, 'erculekum' (رُؤُوسِكُمْ) şeklinde üstünlü olarak okunduğu zaman, bu iki uzvun yıkanmasının zorunluluğu; 'erculikum' (رُؤُوسِكُمْ) şeklinde esrelilik olarak okunduğu zaman da, kişinin su ile uzuvlarını yıkamak suretiyle meshettiği anlamı esas alınmış olur.⁸⁹

Onun bu bakış açısına Tabatabâî şöyle cevap vermiştir: Ayette başın meshedilmesi ile yıkanmadan sadece meshedilmesinin, buna karşın ayakların meshedilmesiyle, onların yıkanarak meshedilmesinin kastedildiği sonucuna nasıl varılıyor? Bu oldukça bozuk bir iddiadır.⁹⁰

Aynı durum, ilgili ayetin sonlarına doğru yer alan teyemmüm meselesinde de geçerlidir. Tabatabâî, ayette geçen 'min' (مِنْ) harf-i cerrinin 'başlangıç' ifade ettiğini, âlimlerin bu cer harfinin, yüz ve ellerin mesh edilmesine topraktan başlanması gerektiğini beyan ettiklerini vurgulamıştır.⁹¹

⁸⁸ Bkz. **el-Mîzân**, V, 221 vd.

⁸⁹ **el-Menâr**, VI, 189–190.

⁹⁰ **el-Mîzân**, V, 224.

⁹¹ **el-Mîzân**, V, 229.

Bu konuda Reşid Rıza'nın görüşü şu şekildedir: Buradaki 'min' (من) edatı, kastedilen şeyin bir kısmını içermeyi ifade eder. Buna göre, toprağa vurulmasından sonra ellerde toz ve benzeri bir şey kalmalıdır ki, onunla yüz ve eller meshedilsin. Buradan şu sonuç çıkıyor: Teyemmüm için el vurulan toprak tozlu olmalı ve bu tozla yüz ve eller meshedilmelidir. Dolayısıyla yassı ve üzeri toz tutmayan taşlarla teyemmüm etmek doğru değildir.⁹²

Tabatabâî, Reşid Rıza'nın bu görüşü hakkında şöyle demiştir: Allah doğrusunu daha iyi bilir, ancak ayetten yukarıda belirttiğimiz anlam anlaşılmaktadır. Şunu da söyleyelim ki, kendi görüşünün sonucu olarak vardığı hüküm, onun ihtimal verdiği bu görüşle sınırlı değildir.⁹³

Benzeri durum mest üzerine mesh etme meselesinde de vuku bulmuştur. Tabatabâî'ye göre mest üzerine mesh etme, Maide suresinin nüzülü ile son bulmuştur.⁹⁴ Reşid Rıza, Cerir b. Abdillâh gibi bazı Sahabilerin, Hz. Peygamber'in Maide Suresinin inişinden sonra da mest üzerine mesh ettiğini belirttiklerini aktarmıştır.⁹⁵ Ancak Tabatabâî'ye göre, bu tür rivayetler problemlidir. Ona göre, Reşid Rıza burada neshin ayete dayanmadığını sanmış ve yanlışmıştır. Çünkü ayet topuklara kadar ayakların meshini öngörüyor. Ayağa giyilen mest ise ayağın bir parçası değildir.⁹⁶

Görüldüğü üzere Tabatabâî, abdest konusunda farklı bir tutum sergilemiştir. Genelde Ehl-i Sünnet'in, özelde ise Reşid Rıza'nın görüşlerini eleştirmiş, adeta onun Ehl-i Sünnet nazarındaki otoritesini sarsmak için büyük bir gayret sarf etmiştir. Ama meseleye bağlı bulunduğu ekolün bakış açısından baktığı için çok başarılı olduğu söylenemez.

SONUÇ:

Tefsir usûlünü ve tarihini öğrenmemizi sağlayan en önemli materyallerden biri de tefsir mukaddimeleridir. Daha önceleri farklı şekillerde yazılmış olsa da Tefsir tarihinde sistemli ve düzenli bir şekilde mukaddime yazma geleneğinin ilk defa Taberî ile başladığı söylenebilir.

⁹² el-Menâr, VI, 190.

⁹³ el- Mîzân, V, 229.

⁹⁴ el- Mîzân, V, 234.

⁹⁵ el-Menâr, VI, 195–196.

⁹⁶ el- Mîzân, V, 234.

Biz bu çalışmamızda modern dönemde yaşamış iki müfessirin mukaddimelerini mukayeseli olarak incelemeye çalıştık. Bu iki âlimi tercih ediş sebebimiz, bir anlamda onların Sünnî ve Şîî tefsir geleneğinde, modern tefsir hareketinin başlatıcıları olmaları ve tefsire yeni bir bakış açısı kazandırmalarıdır.

Reşid Rıza, mukaddimesinde Kur'ân'ın indiriliş gayesi, Kur'ân tefsirinde hataya düşme sebepleri, Sahâbe ve Tabîîn rivayetlerini değerlendirme, Kur'ân tefsirinin ana hedefi, Urvetü'l-Vüskâ gazetesinin işlevselliği, niçin bu tefsiri yazdığı meselesi, Abduh'un tefsir derslerindeki metodu, tefsirini hazırlama yöntemi, Kur'ân ve Tefsirin tarifi, tefsir çeşitleri ve mertebeleri, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri, din anlayışımızdaki bazı hatalar ve Arapça'nın önemi gibi konular üzerinde dururken; Tabatabâî mukaddimesinde genel olarak dönem dönem tefsir hareketleri, kendisinin diğer tefsir tarzlarına yönelttiği eleştiriler, Ehl-i Beyt'ten gelen rivayetlerin önemi, te'vil ve anlamı, bilimsel tefsir hareketi, varlıklara isim verilmesi, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri ve tefsirinde izlediği metod konularını işlemiştir.

Her iki yazara göre Kur'ân'ın en güzel tefsiri, yine Kur'ân'ın bizzat kendisiyle yapılan tefsiridir. Çünkü bir yerde kapalı olarak değinilen bir husus, başka bir yerde detaylı olarak anlatılır. Burada hemen belirtelim ki, her iki müfessir de bu hususu tefsirlerinde pratik olarak mükemmel bir şekilde uygulamışlardır.

Reşid Rıza, tefsirini hazırlarken sahih sünnetten, ihtiyaç duyulduğu oranda lügatlerden ve diğer tefsir kaynaklarından istifade etmiştir. Tabatabâî, tefsirinde müsbet ilimlere, ahlâkî ve ictimâî meselelere genişçe yer vermiştir. Ayrıca Allah'ın isimleri ve sıfatları, insanın yaratılışı ve iradesi, hidâyet ve delâlet, kaza ve kader, berzah ve kıyamet, şeytan ve melek, risalet ve nübüvvet, vahiy ve ilham, arş, kürsü ve kalem gibi farklı itikâdî konulara temas etmiştir.

Reşid Rıza ve Tabatabâî'ye göre, Sahâbe ve Tabîînden gelen rivayetlere daha dikkatli yaklaşmak gerekir. Çünkü bu tür rivayetlerde ihtilaflar ve farklılıklar göze çarpmaktadır. Ayrıca Ehl-i kitaptan gelen rivayetlerle bunlar bazen birbirine karışmaktadır.

Bu sebepten dolayı, her iki müfessir de Sahâbe ve Tabîîn rivayetleri konusunda daha titiz davranmışlardır.

Reşid Rıza'ya göre, daha önce yazılmış olan bazı tefsirler, i'rab ve gramer kurallarına çok fazla yer verdikleri için, insanları Kur'ân'ın asıl hedefinden uzaklaştırmışlardır. Tabatabâî'ye göre ise, kelâmî araştırmaların yaygınlaşması ve Yunan felsefesinin Arapça'ya çevrilmesi ile birlikte felsefi düşüncenin ön plana

çıkması ve itikâdî konularda ayrılıkların başlaması neticesinde, insanlar ayetleri ön yargılarına ve inandıkları mezhebe göre yorumlamaya başlamışlardır.

Tabatabâî, girişte mezhep taassubu ile tefsir yazmanın doğru olmadığını anlatmıştır. Ancak kendisini bundan uzak tutamadığını daha mukaddimesindeki bazı ifadelerinden anlıyoruz. Ayrıca Tabatabâî'nin İsnâ Aşeriyye'nin görüşlerini hararetle savunduğu, kendi görüşlerine aykırı mezheplere karşı bazen sert tavır aldığı ve zayıf rivayetlerin yer aldığı Ehl-i beyt'ten gelen bilgilere fazlaca yer verdiği dikkatlerimizi çekmektedir.

Her iki müfessire göre, herkes gücü nispetinde Kur'an'ı anlamak için çaba sarf etmelidir. Çünkü Kur'an, insanların anlayabileceği bir özelliğe sahiptir ve insanların onu anlaması için indirilmiştir.

Reşid Rıza Kur'an'ı, Allah katından mahiyeti bilinmeyen bir şekilde Peygamber'in kalbine indirilen ve yüce öğretileri kapsayan semavî bir kitap olarak tarif ederken, hocası Abduh'un tanıtması ise şu şekilde olmuştur: “*Hız Muhammed'e vahyolunan ve bütün milletlerin, varlığını mütevatir haberle doğruladığı, Mushaflarda yazılı, başlangıçtan günümüze kadar ona inanan Müslümanlar tarafından ezberlenen, böylece hem yazı hem de gönüllerde yerleşerek hifz olunan ve korunan bir kitaptır*”⁹⁷

Reşid Rıza'ya göre tefsir, Kur'an'ın anlaşılması demektir. Tefsirin asıl hedefi insanları hidayete ve kurtuluşa, dolayısıyla dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmak olmalıdır. Kur'an'ın anlaşılması ancak onun dili olan Arapça'nın öğrenilmesi ile mümkün olur. Kur'an'ı anlamak isteyen herkesin Arapça'yı öğrenmeye çalışması gerekir.

Tabatabâî'ye göre, bilim ile din kesinlikle çelişmez. Ancak dinî terimler, bilimin verileri ışığında doğru ve rasyonel bir şekilde yeniden yorumlanmalıdır. Bununla birlikte, bilimsel varsayımları asla kanıt olarak göremeyiz ve sabit olan Kur'an-ı Kerim'i değişken bilimsel varsayımlarla tefsir edemeyiz.

KAYNAKÇA:

Abdullah Cevadi Amuli, *Kur'an 'da Hidayet*, (Çeviren) Sait Okumuş, İstanbul 1995.

Ahmed Muhammed ez-Zehrânî, *Örneklerle Konulu Tefsir*, (Çeviren) M. Fatih Kesler, Ankara 2002.

⁹⁷ Muhammed Abduh, **Tevhîd Risâlesi**, (Çeviren) Sabri Hizmetli, Ankara 1986, s. 184–185.

- Aişe Yusuf el-Menâî, *Usûlü'l-Akâde Beyne Mu'tezile ve's-Şîati'l-İmâmiyye*, Katar 1412/1992.
- Ali Bulut, *Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi*, (Bu çalışma Isparta SDÜ SBE'de devam eden bir doktora tezidir)
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed er-Râğıb, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, (Thk. Muhammed Halil), Beyrut 1422/2001
- İbn Teymiye, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*, Beyrut 1988.
- İbn Teymiye, *Tefsir Usûlüne Giriş*, (Çeviren) Yusuf Işıcık, İstanbul 1997.
- İbrahim Hilmi Karslı, *Tarihsel Gelişimleri İtibariyle Tefsir Mukaddimelerine Dair Bir İnceleme*, KTÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi sayı: 20, 2003.
- İsmail Cerrahoğlu, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, DİA, c. VII, İstanbul 1993.
- İsmail Durmuş, *Mukaddime*, DİA, c. XXXI, İstanbul 2006.
- Mehmet Çelik, *Muhammed Abduh ve Tefsirdeki Metodu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya 1997.
- Muhammed Abduh, *Durûs Mine'l-Kur'an*, Beyrut 1407/1987.
- Muhammed Abduh, *Tevhîd Risâlesi*, (Çeviren) Sabri Hizmetli, Ankara 1986.
- Muhammed b. Lütfi es-Sabbağ, *Tefsir Usulü Araştırmaları*, (Çeviren Ömer Dumlu), İzmir 1999.
- Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, (Tefsîru'l-Menâr), Mısır 1990.
- Ömer Dumlu, *Konulu Tefsir ve Düşündürdükleri*, (Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu), Samsun 1992.
- Ramazan Altıntaş, *Kur'an 'da Hidayet ve Dalâlet*, İstanbul 1995.
- Salih Gedük, *Belli Başlı Rivâyet ve Dirâyet Tefsirlerinin Mukaddimelerinde Kur'an İlimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya trs.
- Seyyid Muhammed Hüseyin et-Tabatabâî, *el-Mîzân fi Tefsiri'l-Kur'an*, yy. trs.
- Şahin Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, İstanbul 2001.
- Yusuf Şevki Yavuz, *Hidâyet*, DİA, c. XVII, İstanbul 1998.